

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ПАЛАЦОВИЙ АНСАМБЛЬ XVIII ст. НОВІ ПІДХОДИ ДО ПАМ'ЯТКОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

Любов ШИЯН

Національний заповідник “Замки Тернопілля”
Вишнівецький відділ
вул. Замкова 5, 47313, смт Вишнівець
Тернопільська область, Україна
e-mail: shyan3@ukr.net

Серед сучасних напрямків українських історичних студій “культурна історія палаців” як номінація, яка ґрунтується на концепції презентації влади засобами мистецтва, не є звичною. Однак потенціал подібних досліджень як особливої інтелектуальної традиції, а також можливість як практично застосовувати основні засади у сфері охорони пам'яток, зумовлює актуальність студій та визначає їх головні тенденції. У статті пропонується новий підхід до студій Вишнівецького палацового ансамблю XVIII ст. з урахуванням інтелектуального та візуального досвіду епохи, який не охоплюється лише мистецтвознавчими категоріями. Пам'ятка розглядається як складний просторовий організм, в якому втілилися спосіб життя та мислення своєї епохи.

Ключові слова: “культурна історія палаців”, презентація влади, Вишнівецький палацовий ансамбль XVIII ст.

Палацовий ансамбль князів Вишнівецьких в смт Вишнівець Тернопільської області – пам'ятка історії, архітектури та ландшафтного мистецтва XVI–XVIII ст. Ядро комплексу – колишній оборонний замок початку XVI ст. поступово трансформувалася у розкішний палац з багатими інтер'єрами та історичними реліквіями. Впродовж XVIII – XIX ст. палац був важливим культурним осередком спочатку Речі Посполитої, а згодом Російської імперії. Незважаючи на свої втрати, ансамбль і сьогодні є одним з кращих втілень традицій західноєвропейського бароко на теренах України.

У 60-х рр. XX ст. резиденцію перепланували і використовували як адміністративну споруду. В результаті проведених робіт були знищені навіть ті залишки інтер'єрів, які вціліли після війн та пожежі 1944 р. У наш час Вишнівецький палацовий ансамбль увійшов до складу Національного заповідника “Замки Тернопілля”, який проводить тут відновлювальні роботи.

Актуально є не просто фізично зберегти пам'ятку, а й відтворити її документальний та меморіальний характер, пов'язаний з важливими подіями та особистостями національної історії. Відомі описи Вишнівецького палацу, опубліковані головню в XIX ст., охоплюють інформаційний матеріал стосовно перебігу історичних та культурних подій в регіоні.¹ Окремі дослідження, що

¹ Ф. Кудринский. “О достопримечательностях Вишневского замка” *Киевская Старина*. № 10. (Киев, 1892), 124–136.; В. Лукомский. *Вишневский замок*. (СПб., 1912), 17; О. Przędziecki.

провели у ХХ ст. М. Піотровський, В. Томкевич, а згодом Р. Афтаназі та І. Ціборовська-Римарович стосувалися його інтер'єрів та знаменитих колекцій і мали узагальнений характер².

Однак, як і інші пам'ятки архітектури, Вишневецький палац – це складний комплекс з характерними рисами та особливостями: загальнокультурними, національними, структурними, конструктивними, художньо-декоративними. Він презентує цілий пласт матеріальної та духовної культури впродовж багатьох поколінь та епох. Тому для відновлення ансамблю відповідно до вимог сучасної наукової реставрації слід провести комплексні пам'яткознавчі студії.

У кінці ХХ ст. у провідних університетах Європи та США відкрилися катедри, які започаткували новий, активніший етап спеціальних історичних досліджень з використанням інтелектуального інструментарію культурних студій³. Такі підходи змінили відношення, зокрема, і до палацових ансамблів та методологію їхніх досліджень. У “культурній історії палаців” самі пам'ятки розглядаються вже не просто як демонстрація амбіцій власників, їх матеріальної потужності чи вимог та естетичних смаків відповідної епохи. Істориків цікавлять питання складних відносин культури, мистецтва та влади. Замість вивчати стиль, який, як здається, не відображав смаки і зумовлював конкретні архітектурні рішення, предметом студії стають конкретні практики: ситуації, події, обставини, зокрема, яка була мотивація у творців та замовників ансамблю.

Мета статті – провести культурні студії на прикладі Вишневецького палацового ансамблю. Головне завдання полягає в необхідності реконструювати теоретичні та практичні аспекти, пов'язані з формуванням та функціонуванням комплексу як об'єкта, через який репрезентувалися соціальні та політичні ідентичності. В рамках статті обмежимося розглядом застосування лише ключових засад методології “культурної історії палаців”.

В історії Вишневецького палацового ансамблю умовно можна виділити три періоди. Перший: 30-і–60-і рр. ХVІІІ ст.; другий: кінець ХVІІІ ст. – середина ХІХ ст.; третій: середина ХІХ ст. – початок ХХ ст. З концептуальних позицій перший період був визначальний. Другий – стосувався часткових стильових змін, перебудов служб та поповнення палацових колекцій. Третій, через часту зміну власників маєтку, став, головню, періодом занепаду.

Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów T. I, (Wilno, 1841), 191. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 13, (Warszawa 1894), 734.; T. Stecki. *Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*. (Lwow, 1871).

² І. Ціборовська-Римарович. Родові бібліотеки Правобережної України ХVІІІ ст. (Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2006).; R. Aftanazy. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej: w 11 t.* Wyd. 2-e. t. 5 (Wrocław etc.: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1994).; M. Piotrowski. “W sprawie biblioteki i archiwum zamku Wiszniowieckiego”, *Miesięcznik Heraldyczny*. № 7. 1930.; W. Tomkiewicz. “Dzieje zbiorów zamku Wiszniowieckiego”, *Rocznik Wołyński*. T. III. (Równe, 1934).

³ П. Берк. *Нові підходи до історіописання*, пер.з англ., 2-ге вид., випр. (Київ, 2013).

Методологія культурних студій передбачає переосмислити значимість постаті замовника ансамблю. Успіх будівництва визначався не лише його статусом та майновою спроможністю, а й художньою інтуїцією та політичною волею.

На зламі XVII – XVIII ст. магнатерія Східної Європи розпочала широкомасштабне будівництво власної резиденції, щоб реалізувати свої претензії на участь у великій політиці. Вишневецький ансамбль був збудований у 30-х рр. XVIII ст. на замовлення князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744), останнього з роду і одного з найбільших магнатів в історії Речі Посполитої⁴.

Давній волинський рід Вишневецьких був яскравим представником тієї найбагатшої еліти українського походження, яка з дитинства усвідомлювала своє сакральне право на владу в Україні⁵. Завершуючи процес самоутвердження, магнати скористалися ретрансляцією західноєвропейських форм верховної влади та візуальних способів її зміцнення. Проте, на відміну від інших тогочасних магнатських резиденцій Волині, Вишневецький ансамбль був збудований не в італійському, а у французькому стилі. Епоха французького короля Людовіка XIV була особливо репрезентативна з позиції використання мистецтва в політиці. Апофеозом найкращого втілення цієї ідеології стало будівництво королівської резиденції у Версалі. Саме Версаль став архетипом ідеальної організації палацово-паркового простору для всіх, хто прагнув утвердити свою владу⁶. Культурні студії ставлять художній стиль ансамблів, запрошення тих чи інших архітекторів, вибір декору та сюжетних програм залежно від актуальної політичної ситуації – зближення чи конфронтації відповідних владних дворів. Як відомо, канцлер Великого князівства Литовського князь Михайло Серватій Вишневецький (замовник, фундатор і, вірогідно, один з авторів проєкту) проводив профранцузьку політику⁷.

Джерельним матеріалом для дослідження першого періоду в історії ансамблю слугували інвентарі палацу 1748 та 1761 рр., реєстри рухомого майна, зокрема одягу, книг, скарбнички і ін.⁸

Михайла Серватія Вишневецького біографи називали “останнім сарматом”⁹. Сарматизм як система шляхетських цінностей формувала не лише стиль життя,

⁴ I. Chamańska. *Wiszniowieccy*, (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007): 407–409.

⁵ Н. Яковенко. *Паралельний світ*, (Київ: Критика, 2002.): 233.

⁶ P. Burke. *The fabrication of Louis XIV*, (New Haven – London, 1992): 62.

⁷ I. Chamańska. *Wiszniowieccy*, (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007): 417.

⁸ Опис Вишневецького замку. [Вміщений в маєностях Крем’янецького та Летичівського повітах Волинського та Подільського воєводств]. IP ННБУВ, ф. 1, спр.150, 1748 р., 45 арк.

Опись апартаментов дворца Вишневецких и находящегося в них имущества, а также различных служб и инвентаря, IP ННБУВ, ф. 28, спр. 390, 1761 р, 108 арк.

Реєстр гардеробу Яна Кароля Мнішека підкоморія Великого князівства Литовського, Відділ рукопису ЛННБУ, фонд Чоловського, спр.117/III, 1760 р., 26 арк.

Реєстр рухомості і інших речей Яна Кароля графа Мнішека підкоморія Великого князівства Литовського у Вишневецькому палаці, Відділ рукопису ЛННБУ, фонд Чоловського, спр 120/III, 1760 р., 27 арк.

вірність традиціям та родині, але й усю матеріальну культуру. Саме матеріальну культуру можна розуміти не лише як результат розвитку технологій та побутової культури, а також як засіб невербальної комунікації. Соціальний статус не був данністю раз і назавжди, а досягався у т.ч. і відповідним способом життя. Він був тим своєрідним горизонтом, котрий наближався чи віддалявся в міру успіхів чи невдач його здобувачів.

У композиційному розплануванні резиденції є свої особливості. Від головної в'їзної брами правий флігель палацу закриває головний корпус, нівелюючи його сприйняття. Нехтування важливими архітектурними принципами, очевидно, було зумовлене бажанням князя Вишневецького зберегти залишки свого родового замку як нагадування про своє давнє коріння на волинській землі. Ідеї родової слави слугувала також розкішна барокова ліпнина на фронтоні центрального порталу та стилізовані елементи з гербовою емблематикою, які прикрашали в свій час численні балюстради, огорожі, віконні відкоси та, на жаль, не збереглися. Семантика окремих елементів була добре зрозумілою інтелектуалам того часу і потребує детального вивчення.

Інтер'єри палацу часів свого фундатора носили яскраво виражений характер, притаманний епосі сарматизму. Надзвичайно розкішні, з широким використанням позолоти, срібла, кришталю, дзеркал, бурштину, вони вирізнялися і своїм колоритом, яскравим, з перевагою кармазинових, червоних та пурпурових кольорів¹⁰.

Не стільки предмети самі по собі, як їхня семантика, була засобом виразу суспільної ваги. Серед ужиткових речей, які найчастіше передавалися у спадок, символізували зв'язок поколінь і гарантували довгострокове використання, було срібло. Предмети зі срібла представлені практично в усіх залах палацу.

Після смерті Михайла Серватія Вишневецький маєток перейшов у власність Яна Кароля Мнішека (1716–1759), великого литовського підкоморія. Від 1748 р. за його розпорядженням до Вишневеця частково перевозять рухоме майно з резиденції Мнішків у Ляшках Мурованих на Львівщині¹¹.

Часто перебуваючи закордоном (Мнішек був послом Речі Посполитої у Туреччині) Ян Кароль надовго покидав Вишневець. Тому за його часів інтер'єри палацу Вишневецьких не зазнали великих змін. Про це свідчить інвентар палацу та служб 1761 р., складений уже після його смерті¹².

⁹ *Вялікае княства літовскае: в 3 т.* Т. 3. (Минск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2010.): 341.

¹⁰ Опис Вишневецького замку. [Вміщений в маєтностях Крем'янецького та Летичівського повітів Волинського та Подільського воєводств]. ІР ННБУВ, ф. 1, спр. 150, 1748, 45 арк.

Опись апартаментов дворца Вишневецких и находящегося в них имущества, а также различных служб и инвентаря, ІР ННБУВ, ф. 28, спр. 390, 1761 р., 108 арк.

¹¹ Реєстр гардеробу Яна Кароля Мнішека підкоморія Великого князівства Литовського, Відділ рукопису ЛННБУ, фонд Чоловського, спр.117/Ш, 1760 р., 26 арк.

Реєстр рухомості і інших речей Яна Кароля графа Мнішека підкоморія Великого князівства Литовського у Вишневецькому палаці, Відділ рукопису ЛННБУ, фонд Чоловського, спр 120/Ш, 1760 р., 27 арк.

¹² Опись апартаментов дворца Вишневецких, 1761 р., арк. 38–40 зв.

Одним з важливих завдань культурних студій – вивчати взаємозв'язок між плануванням, інтер'єрами палацу та репрезентацією влади. При проектуванні було надзвичайно важливо архітектурно зафіксувати ідею доступності, відкритості чи, навпаки, усамітнення особи, наділеної владою. У студіях чітко встановлюється порядок проходження залами палацу, церемоніал прийнять, соціальної ієрархії палацового простору та можливості зустрітися з ним. Особисті апартаменти господаря: алькови, кабінети – найчастіше розміщувалися у глибині палацу, недосяжному для простих відвідувачів. Це, поряд з вдалим (анфіладним) розміщенням парадних залів, мало ще й важливу та однозначну змістову ідею. Ті, кого допускали до внутрішніх приміщень, проходили низку залів, які вражали багатством та вишуканістю. Це довершувало емоційне та візуальне сприйняття палацу як певного суспільного простору, в якому власники займали освячене традицією усталене місце.

Для ідентифікації власників особисті покої мали визначальне значення. Традиційно чоловіча та жіноча частина палаців розмежовувалися¹³. У Вишневці чоловічі особисті покої розміщувалися у лівому крилі палацу. Реєстр меблів, що там були репрезентовані, яскраво виражали значення інтер'єрів як соціальний чинник. Тип, стиль, матеріали та виконання меблів не лише засвідчували західноєвропейські впливи, а й займали певне місце в умовній шляхетській ієрархії рухомого майна. Такими предметами є різноманітні шафи, прикрашені дерев'яною інтарсією, слоновою кісткою та бронзою, столики з мозаїкою, різьблені стільці, обтягнуті шкірою, оксамитом чи шовком¹⁴. Наявність саме таких речей був важливим проявом статусу.

У своєму прагненні знайти нові ефективні засоби впливу на різні соціальні групи сучасного їй суспільства, влада зверталася до політичних практик минулих епох. Вона намагалася не лише зберегти притаманну їй сакральність, яка була освячена волею Бога, але і виправдати її в нових умовах відповідно до чинної європейської політичної традиції. В пошуках парадигми політичних практик ідеологи XVIII ст., використовуючи коди і образи пам'яті, звернулися, насамперед, до античної онтології з її тезою про існування універсального вселенського порядку речей, спільного для богів та людей. Найкраще семантика репрезентативного сценарію поєднувалася з образом бога Аполлона. Його природа, божественний дар вносити гармонію та рівновагу у навколишній світ, і, нарешті, його дуалізм, який проявлявся у невідворотності покари для тих, хто порушує встановлену богами ієрархію, дозволяв максимально адаптувати класичний міф до потреб часу¹⁵. У Вишневці нагадуванням про храм Аполлона як вмістилище справедливості, було застосування характерних подвійних і

¹³ И. Баргенов. *Очерки истории архитектурных стилей*, (Москва: Изобразительное искусство, 1983), 203.

¹⁴ Там само, 214.

¹⁵ Гесиод. *Теогония. Полное собрание текстов*, (Москва, 2001), 23.

одинарних колон на порталах палацу. Для сучасників така символіка була сигналом про сакральну роль господаря, який бере на себе обов'язок бути добрим володарем та дбати про своїх підданих. Не лише в екстер'єрі, а й в інтер'єрах широко застосовували античні архітектурні форми, сюжети та пластику.

Ще одним античним символом, до якого апелювали інтелектуали XVIII ст. в пошуках взірця для наслідування, став образ Олександра Македонського. У Вишневецькому палаці стелю головної парадної зали з портретами родових дідичів прикрашали розписи з життя царя та повчальні написи до них. А в одному із залів східного крила палацу, поряд з кабінетом господаря, містився великий вітвар св. Олександра¹⁶.

Ідеологічні тенденції не лише приводили до змін окремих елементів, деталей, розписів, які викликали нові емоційні та естетичні настрої, але і творили нові коди соціальної поведінки. Тому позаміські резиденції магнатерії перетворювалися в імпровізований сценічний майданчик для проведення заходів, які презентували зовнішні атрибути політичного союзу монархії з найбільш соціально значимими колами суспільства. Такою демонстрацією були численні прийняття, церемонії, відвідини коронованих осіб.

У суспільній свідомості того часу резиденція була не просто архітектурною спорудою і не лише родовим гніздом, а передовсім місцем концентрації збірок і колекцій, які виражали суть її мешканців. Ці предмети, крім своїх практичних та матеріальних функцій, відображали наукові та релігійні погляди, були атрибутами шляхетства, символами заможности та статусу.

Демонстрацією ставлення до власних культурних традицій був інтерес до історії держави, краю, роду, родинних традицій. Значну частину колекції живопису палацу складала портрети не лише представників власного роду та споріднених родів, а й відомих політиків Речі Посполитої та Європи, зокрема, портрети козацьких гетьманів.

Про західноєвропейські впливи та освіченість власників палацу свідчить також наявна колекція скульптур, від епохи Античності до Нового часу.

Модою на "ученість" було, насамперед, колекціонування книг. Вишневецька бібліотека вирізнялася від інших приватних книгозбірень того часу. І не лише тому, що сформувалася на майже пів століття раніше, але і тим, що мала крім статутів, правничих та релігійних книг, видання широкої наукової тематики. У часи Михайла Серватія палацова книгозбірня нараховувала близько 1,5 тис. фоліантів¹⁷. Власники Вишневецької бібліотеки постійно слідкували за новими цікавими виданнями, виписували їх, передплачували періодику. При цьому книгозбірнею могли користуватися не лише члени родини, але й інші зацікавлені особи.

¹⁶ Опис апартаментов дворца Вишневецких, 1761 р., арк. 7.

¹⁷ І. Ціборовська-Римарович. *Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст.* (Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2006), 25.

Про освітній рівень мешканців резиденції свідчили не лише книги, але і предмети, які були науковими здобутками часу і відображали моду “на ученість”. В інвентарі 1761 р. згадуються термометри та якісь “інструменти електричні”¹⁸. В кабінетах у шафах знаходилися предмети, які використовували для занять точними науками, зокрема математичні та астрономічні глобуси¹⁹.

Важливим напрямком студій – реконструювати рекреаційні зони палацових ансамблів, зокрема тих, які слугували для задоволення практичних потреб власників маєтків. Структура комплексу, розміщення та взаємозв’язок його різних зон: господарчих та службових – була зумовлена, насамперед, ustalеними поведінковими звичаями. У Вишневецькому комплексі це забезпечувалося широкою номенклатурою приміщень: двома пекарнями, пральнями, конюшнями, кордегардіями, спіжарнями і ин., у парковій зоні: альтанками, голендернею, фігарнею, оранжереєю. Відтворити історико-культурне наповнення господарського простору має значення як особливий образ влади, що пов’язаний втілити ідеї працелюбства, щедрості та добробуту. Уявлення про безтурботність, легковажність та гламурність життя всередині палацових ансамблів носить поверхневий характер і ще раз підтверджує думку, що історико-культурний зміст пам’яток втрачений для сучасників.

Отже, запропонована культурними студіями методологія дослідження дозволяє розглядати Вишневецький палацовий ансамбль XVIII ст. як складну структуру, в рамках якої з’єдналися три типи культур: політична, релігійна та звичаєва. Трансформація палацу у значний культурний осередок краю найкраще засвідчувала нові ознаки стилю життя його власників.

На жаль, важко сказати, чи такі зміни способу життя були притаманні усій шляхетській еліті Речі Посполитої першої половини XVIII ст., чи були зумовлені виїнятковим становищем Вишневецьких як представників старої родової магнатерії та першого власника з роду Мнішків Яна Кароля, відомого політика та дипломата.

¹⁸ Опись апартаментов дворца Вишневецких, 1761 р.: 26.

¹⁹ Ibidem: 18.

VYSHNIVETSKY PALACE ENSEMBLE OF THE XVIII CENTURY. NEW APPROACHES TO MEMORY STUDIES.

Liubov SHYYAN

The National Reserve “Zamky Ternopillya”
The Vyshnivetskyi departament
Zamkova str., 5, 47313, Vyshnivets
Ternopil region, Ukraine
e-mail: shyan3@ukr.net

Among the modern directions of Ukrainian historical studies, the “cultural history of palaces” as a nomination based on the concept of the presentation of power by means of art is not common. However, the potential of such research as a special intellectual tradition, as well as the possibility of practical application of the basic provisions in the field of protection of monuments, determines the relevance of studies and identifies their main trends.

The article proposes a new approach to the studies of the Vyshnevets palace ensemble of the XVIII century taking into account the intellectual and visual experience of the era, which is not covered only by art categories. The monument is considered as a complex spatial organism, which embodied the way of life and thinking of its time.

Keywords: “cultural history of palaces”, presentation of power, Vyshnevets palace ensemble of the XVIII century.

REFERENCES

- Aftanazy, R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczpospolitej*: w 11 t. Wyd. 2-e. t. 5. (Wrocław etc.: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1994), 694. (in Polish)
- Bartenev, Y. *Oчерки истории архитектурных стилей*, Moskva: Izobrazitel'noe iskusstvo, 1983): 384. (in Russian)
- Berk, P. *Novi pidkhody do istoriopysannya*, (Kyiv, 2013), 368. (in Ukrainian)
- Burke, P. *The fabrication of Louis XIV*, (New Haven – London, 1992), 379. (in English)
- Chamańska, I. *Wiszniowieccy*, (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007), 553. (in Polish)
- Hesyod. *Teohonyia. Polnoe sobranie tekstov*, (Moskva, 2001). (in Russian)
- Kes, D. *Styli mebeli*, (Moskva: Izd-vo V. Shevchuk, 2008). (in Russian)
- Kudrinskiy, F. “O dostoprimechatel'nostyakh Vishnevetskogo zamka”, *Kiyevskaya Starina*. № 10, 1892: 124–127. (in Russian)
- Lukomskyy, V. “Vyshnevetskyi zamok”, *Starye gody*, № 3, 1912: 1–47. (in Russian)
- Opys Vyshnevetskoho zamku. [Vmishcheny v mayetnostyakh Kremyanetskoho ta Letchivskoho povitakh Volynskoho ta Podilskoho voyevodstv], Instytut rukopysu Natsionalna naukova biblioteka Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho, f. 1, spr. 150, (1748), 45 ark. (in Polish)
- Opys apartamentov dvortsa Vyshnevetskykh y nakhodyashchegosya v nykh ymushchestva, a takzhe razlychnykh sluzhb y ynventarya,], Instytut rukopysu Natsionalna naukova biblioteka Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho. f. 28, spr. 390, (1761), 108 ark. (in Ukrainian, in Polish)
- Piotrowski, M. “W sprawie biblioteki i archiwum zamku Wiszniowieckiego”, *Miesiącznik Heraldyczny*, № 7, 1930: 146–147. (in Polish)
- O. Przędziecki. *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*, T. I, (Wilno, 1841. (in Polish)

- Reyestr harderobu Yana Karolya Mnisheka pidkomoriya Velykoho knyazivstva Lytovskoho. Viddil rukopysu Lvivska naukova biblioteka Ukrayiny imeni V. Stefanyka, fond Cholovskogo, spr. 117/III, 1760, 26 ark. (in Polish)
- Reyestr rukhomosti i inshykh rechey Yana Karolya hrafa Mnisheka pidkomoriya Velykoho knyazivstva Lytovskoho u Vyshnevetskomu palatsi Viddil rukopysu Lvivska naukova biblioteka Ukrayiny imeni V. Stefanyka, fond Cholovskogo, spr. 120/III, 1760, 27 ark. (in Polish)
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 13, (Warszawa, 1894), 734. (in Polish)
- Stecki, T. *Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*, (Lwów: W drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1871), 472. (in Polish)
- Tomkiewicz, W. “Dzieje zbiorów zamku Wiszniowieckiego”, *Rocznik Wołyński*, T. III, (Równe, 1934): 411–432. (in Polish)
- Tsiborovska- Rymarovych, I. *Rodovi biblioteki Pravoberezhnoyi Ukrayiny XVIII st.*, (Kyiv: Nats. b-ka Ukrayiny im. V. I. Vernadskoho, 2006), 395. (in Ukrainian)
- Yakovenko, N. *Paralelnyy svit*, (Kyiv: Krytyka, 2002), 415. (in Ukrainian).
- Vialikaje kniastva litovskaje: v 3 t.* T. 3, (Minsk: Bielaruskaia encyklopedyia imia Pietrusia Browki, 2010), 690. (in Belarusian)
- Wiszniowiec*, SG: w 15 t., T. XIII, (Warszawa: Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1887), 614–617. (in Polish)